

ADY ÉS TISZA

APÁRHUZAM a hanyatló kor két magyar sorsa között annyira szembeötlő, hogy amikor, két évtizeddel előbb, irodalmunkban felmerült, körvonalozásához inkább csak némi bátorság az esetleges népszerűtlenséggel szemben, semmint valami élesebb megfigyelő készség kellett. És csakugyan, húsz év óta a költő és az államférfiú párhuzamossága az Ady—Tisza problémának mindegyre felbukkanó egyik szemlélete; a másik megint kétféle formában jelentkezik: az Ady-hívek ma is éppúgy lenézik Tisza alakját és gyűlölettel idézik maguk elé, mint valamikor költőjük és prófétájuk; viszont Tiszának mindinkább kevesbedő személyes tisztelői ma is visszatasztónak tartják Ady kultuszát, ha nem is oly brutális nyíltsággal, mint Tisza István, aki egyszer, Hegedűs Lóránt előtt, Adyt és Nyugatját a magyar irodalom „levéltetűjének“ becsmérelte. Könnyen érthető, hogy a párhuzamosság terén alig számíthatunk megértésre a két szélsőség táborában, még akkor sem, ha akár Tiszát, akár Adyt, vagy pedig akár mind a kettőt megajándékozunk is teljes elismerésünkkel. A párhuzamosság hívei tehát még ma sincsenek teljes biztonságban, még ma is számolniuk kell egyoldalú Ady- vagy Tisza-tisztelők neheztelésével, sőt esetleg útszéli támadásokkal, — amely megállapításunkból következik, hogy Hegedűs Lóránt, a legújabb Ady—Tisza párhuzam szerzője,¹ a közéleti bátorságnak ma különösen ritka mértékével rendelkezik.

Bátorságának egyik bizonyítéka, hogy témájának előző feldolgozóit is tekintetbe veszi és azok nézeteivel vitába mer szállani. Nem tudom, mások is észrevették-e: az elmúlt historizmus reakciójaként az írók szeretnek szülők és ősök nélkül állani a közönség elé, nem törődve a tárgyat illető korábbi nézetekkel, amiből az a könnyebbség is származhatik számukra, hogy újdonság és saját termékük gyanánt adhatják elő azt, amiről a kérdés története rövid előadásából kiderülne, hogy mások már rég felfedezték. Másik haszna az elődök szándékos vagy öntudatlan elhallgatásának, hogy nem kell velük és haragjukkal szembeszállni, sőt a polémiától tartózkodva esetleg még azok jóindulatát és türelmét is megvásárolhatjuk, akiknek nézetei a miénktől gyökeresen különböznek. Hegedűs Lóránt nem volt ily óvatos és ehhez képest munkájában különösen vonzók azon helyek, ahol mindkét szélsőség nézeteivel bátran, hátsó gondolatok nélkül beszámol. Elutasítja a régi barátságot megillető jóindulattal azok véleményét, akik Ady költészetét egyesegyedül erkölcsi problémának tartották és a költő magánéletétől nem akarták meglátni génuszát és gyökeres magyarságát. Ezek, Rákosi Jenő letüntével, szinte kizárólagosan Tisza István politikai köréből kerültek ki, közülök idézi az egyik igen tiszteletreméltó egyéniségnek, Vargha Gyulának levelét Hegedűs Lóránt: az agg költő még tíz évvel is Ady halála után annak költészetét méregnek tartotta a magyar ifjúság számára. A másik oldalon az adyaskodók túlzásait ítéli el Hegedűs, azokét, akik meglepően sok hasonlóságot mutatnak a petőfieskedőkhez, azzal az egy különbséggel, hogy míg a petőfieskedőket a józan magyar kritika elhallgattatta, mielőtt hatalomhoz jutottak volna, addig az Ady palástjába kapaszkodók éppen azért, mert a közelmúltban és jelenünkben nem volt elég erős és tekintélyes irodalmi kritikánk, zavartalanul nőhettek és erősödhettek a közéleti hatalom egy fajtájává. A hasonlóság megvan a két epigonizmus közt abban is, hogy mindketten népieskednek, azaz a magyar műveltséget, irodalmat és egész történeti értékrendszerünket az ő bálványukról mintázott népiességre akarják szimplifikálni. Persze mert az adyaskodás húsz éven át szabadon fejlődhetett, a nemzeti életnek sokkal több terére juthatott el és állíthatta fel ott követeléseit,

¹ Hegedűs Lóránt: Ady és Tisza, Nyugat kiadása, 120 l.

semmint a rövidebb életű, egyszerűbb petőfieskedés. Követelése pedig nem Adyból, hanem abból a képből származtak, amelyet, többnyire önmaga hasonlóságára, elképzelt és bele szuggerált egyetlen hősének alakjába. Hegedűs az Adyn keresztül végzett autoszugesztióknak megdöbbentő, néhol komikus példáit sorolja fel. Így mikor a nagy kommentátor, akinek Adyt magyarázó munkájáról egyébként nagy tisztelettel emlékszik meg, Adyban filozófiát keres és talál, s végül is arra a megállapításra jut, hogy Ady a „misztikusok misztikusa“. Arról nem szól Hegedűs, hogy ezek a nagy kommentátorok többnyire diktátoroknak is képzelik magukat, Ady szövegei kizárólagos jogú magyarázóinak, akik azokat, kik Adyt tőlük eltérő utakon próbálják megérteni és szeretni, herezisen elmarasztalják és kiátkozzák, ellentétben az első Ady-magyarázóval, Horváth Jánossal, aki diktatori hajlamoktól mentesen segítette, nem kényszerítette olvasóit Ady megértésére. Az Ady-epigonizmus erős hangszerelése, minden ellenmondást elborítani kész áradata abból is érthető, hogy a petőfieskedéssel ellentétben sikerült neki időnként korszerű mozgalmakhoz csatlakoznia, s egymásután több ilyen népszerűsíthető irányt megnyergelnie. Tegnap még Március Idusa örök demokratikus ideáljait hirdették Ady lángszavaival, ma már az ellenkező pólust, a tekintélyuralmat szolgálják ugyanannak az Adynak verseit idézgetve, de a követelés mindkét esetben ugyanaz: az az igazi Ady, az az igazi magyarság, amit mi hirdetünk az ő szavaival! Hogy Ady versei fokról-fokra más értelmet nyerne ebben a társasjátékban és hogy ők, akik bálványukat magyarázzák a népnek, melyről nem teszik fel, hogy maga is tud olvasni, naponkint más színben, halványvörösbe, égszínkébe, fűzőidbe öltöztetik saját tulajdonukat, Ady Endrét, a kemény meggyőződés hajthatatlan emberét, — ezen ma már, egyéb bajaink közt, egyikünknek sem illik fennakadnia. Ezeket az Ady-kinyilatkoztatásokat Hegedűs- kitűnő példákban mutatja be, anélkül hogy tartalmi változandóságukra rámutatna. A „kanyargó frázistoronynak“ egyik kontignációja ellen azonban „elkeseredetten“ tiltakozik, az ellen, hogy Ady Endréből „erkölcsi mintaképet, morális ítélőmestert és követendő szentet vagy etikai zsenit“ faragjanak. Itt Hegedűs valóságban kétfelé harcol: nem fogadja el Ady költői és nemzeti mértékéül Vargha Gyula erkölcsi tiltakozását, de azok nézetét sem, akik viszont, népies és „forradalmi“ hevületüknek posztamentumot keresve, Ady beteg vonásait is felmagasítják, mert fanatikus lelkeseedésükben egyáltalában képtelenek különbségtételre, Ady sokszínű életében az egyes szálak kiválogatására. Hegedűs szerint „még ha valaki be tudná is bizonyítani azt, hogy a közöttünk itt járt és annyiunk által megszeretett költő nem volt alkoholist... nem volt hűtlen és kicsapongó, még akkor sem lehetne messzenyúló költői nagyságát sem ezekre az esendőségekre, sem azok ellenkezőjére fölépíteni. Itt a költői tehetségről, ennek a tehetségnek csodálatos alkotásairól van szó, ezektől függ Ady elismertetése, nem pedig beteg pocsolóvíznek bemutatásáról, hogy „azzal mossuk meg szemünket“. Ezek tárgyilagos szavak és mindenki szívesen hallgathatja őket, aki a mai szokványos Ady-magasztalásnak fel tudja ismerni mind gyakoribb visszatetsző vonásait.

Tisza István alakja némileg háttérbe szorul Ady és az Ady-irodalom ez elemzéseivel szemben, ami annyiban érthető, mert hiszen Hegedűs már külön könyvben, a két Tisza és két Andrassy párhuzamos életrajzában elmondta a róla való véleményét. A költő és államférfiú most nem önmagában érdekli a szerzőt, hanem mintegy saját megnyugtatózására azt akarja megmagyarázni, hogyan volt lehetséges, hogy ő, Tisza híve és fegyverhordozója, Ady csodálója és barátja, egyszerre mind a kettőnek nagyságát szívébe zárta, holott két bálványa egymást pokolian gyűlölte és kölcsönösen kiirtandónak tartotta — a nemzet fennmaradása érdekében. A magyarázat kuta-

tásánál helyesen küszöböl ki több közkeletű véleményt. Így azt, hogy Ady Tisza-gyűlölete azon „kínos emlékü audiencia“ következménye, amikor Ady személyesen kért, még 1903-ban, párizsi tanulmányi ösztöndíjat a miniszterelnöktől; kért és nem kapott, amint akkoriban, jóval a Klebelsberg-éra előtt, sok más fiatalember sem kapott, anélkül hogy az elutasítót egész életére meggyűlölte volna. Végző fokon Hegedüs Lóránt a költő Tisza-gyűlöletét az „Önszuggesztio félreérthetetlen, tipikus idegszanatóriumi példájának“ tartja, megszállottságnak: ami a költő lelkében Tisza lenyűgöző akaraterberi egyéniségének elutasíthatatlan hatása volt. „Egy acélidegű óriás áll lelkének peremén, kinek lelki-testi valósága tiszta Akarat, s ezt nézi, ettől nem tud szabadulni a költő, a varázsló, a mágus, ki élete utolsó éveiben már altatószerral sem tudott aludni, gyötrődő és mégis csodákat teremtő éjszakáin.“ Ha jól értem, az erős akarat, mely Tisza lényéből kiáradt, nyomta le a meggyöngült szervezetű, akarattalan költőt a gyűlöletbe, s a Tisza-gyűlölettől éppoly kevésbé tudott elmenekülni, amint nem tud megenni egyéb mérgei, az alkohol, a Veronái s koronként a morfium nélkül.

Annyi bizonyos, hogy Ady Tisza-gyűlölete oly szidalmakban került napvilágra, versben és prózában, hogy költőről, tehát idegemberről lévén szó, közelfekvő az okkult lelki rokonság s abból származó beteges taszítás feltételezése. A historikus azonban mindenkor pozitivista és szeret tényekből magyarázni, ilyen tény pedig, ami eléggé megmagyarázhatja a kölcsönös gyűlöletet, Hegedüs szorgos analízise is eleget közöl. Itt van mindenekelőtt Ady „forradalmisága“, mely Ady jellemén keresztül másnak nem, mint csak halálos ellenségnek érezhette Tisza Istvánt, akitől egyedül kellett tartania minden akkori forradalomnak. Azt is találóan állapítja meg Hegedüs Adyról, hogy egyik jellemvonása a „politikai emberismeret romantikus hiánya“ volt, amihez vegyük azt, hogy politikai ismerete és nézetei, melyekből forradalmisága táplálkozott, különböző szelektől véletlenül összekeretett foszlányok voltak. Justh Gyulának hypostaziálása mellett Hegedüs hivatkozik arra az Ady-részletre, mely megtagadja Deák Ferenctől a józan-ságot és higgadságot s őt állítja mint „profán gesztusú nagy poétát“ Petőfi mellé, Kossuth helyébe. Mindehhez hozzávéve Adynak költő voltából származó érzelmi és kifejezésbeli páthosát, nincs szükségünk egyéb magyarázatra, hogy megértsük a düh és gyűlölet paroxizmusát, mely a Hegedüstől idézett „Enyhe, újévi átok“-ból és más versekből tör fel az „országrontó“ Tisza István ellen. Aminthogy Tisza gyűlöletének és megvetésének sincs egyéb magyarázata, mint hogy ő is nemzeti és erkölcsi szempontból a haza romlásának tartotta a költőt.

Hegedüs nem hiába figyelte meg meleg szeretettel a két harcost még életében s tanulmányozta utóbb írásaikat, könyvében még sok finom megfigyelés van, melyek közül itt már csak „ösi kálvinista gentry-voltokra“ utalok, mint az ellenségeskedés és egyúttal az Adyból néha a tudat alól felbukkanó, váratlan Tisza-rokonszenv ösi forrására. Legyen bár mégoly világos is Tisza álláspontja a költőt és irányát illetőleg, Tisza Istvánt ma sokkal kevésbé ismerjük, mint Ady Endrét, s az újabb kutatások ha nem is az Ady-problémát, de annak helyét Tisza gondolatvilágában talán még megváltoztatják. Akadémiánk nagyszabású Tisza-kiadásának minden egyes kötete annyi új és meglepő anyagot tár fel, hogy még csak kísérletet sem tehetünk az egész ember megismerésére és cselekedetei magyarázatára, mielőtt a kiadmány teljessé nem váland. Emellett tekintetbe kellene vennünk azt is, hogy Tisza ugyan „akaratember“ volt, de mint egy modern állam vezetője, ismeretei és tapasztalati tényei szerzésében éppúgy rá volt utalva hivatali és pártapparátusára, mint akarata végrehajtásában. Teljes tisztelettel az 1918 előtti kormányzás és bürokrácia még élő tagjai iránt, sőt azt is

tekintetbe véve, hogy az akkori közszolgálat szelleme csúcspontot mutat, melytől távol állunk, sőt talán mindegyre távolodunk is, Tisza István bizonyára sok mindent nem láthatott és nem tudhatott meg, amire pedig a célszerű politikai cselekvés dolgában szüksége lett volna. Itt említhetem Tonelli Sándornak a szegedi egyetem kiadásában most megjelent füzetét,¹ mely Bosznia utolsó tartományi főnökének, báró Sarkotic Istvánnak azon feljegyzéseit tartalmazza, melyek Tisza 1918 szeptemberi délszláv útját, s azon a tartományfőnökkel való beszélgetéseit és tárgyalásait mondják el. A határőrvidéki származású, erősen horvát patrióta-érelmű Sarkotié ezen feljegyzéseinek egy részét már ismerjük némely tanulmányából, részben pedig Hegedűs korábbi könyvéből, de az egészet egyvégtében olvasva lehetetlen nem látnunk, hogy Tisza István cselekvései nem mindig jöttek létre az odavágó tények teljes és elfogulatlan ismerete alapján — a kormányservezet és bürokrácia ki nem elégítő funkcionálása következtében. Sarkotié horvát érelmű volt, s emellett ragaszkodott a Szentkoronához való kapcsolathoz, — javaslata, melyet az utolsó pillanatig fenntartott, Horvátország, Dalmácia és Bosznia egyesítése volt Magyarország szuverénitása alatt, nem trializmus, hanem „szubdualizmus“. Hivatalos működésében ezt a megoldást próbálta elfogadtatni Wekerlével és Tiszával, eredmény nélkül. Tisza délszláv útján, melyet Károly király rendelt el, hogy végre tisztán láthassa ezeket a dolgokat, csakhamar kiderült, hogy a horvát-szerb kérdés realitárait nem ismerte, ellentétben a román kérdéssel, melynek tárgyalásaiban biztosan, önállóan mozgott. Útjának részleteit a melléje adott vezérkari tisztnek, Nádasdy Bélának könyvéből eléggé ismerjük, — újak, és bizalmas beszélgetésekről lévén szó, nehezen ellenőrizhetők Sarkotié előadásában Tisza nyilatkozatai az úton szerzett benyomásairól. Ezek lesújtóak voltak annyira, hogy többször is feltette magának, félhangosan, a gyötrő kérdés: „Wie ist denn das alles gekommen?“ Hogyan történhetett, hogy Zágrábban, Dalmáciában, a Bocchéban, Mosztárban és Szarajevóban sehol sem azt találta, amit várt, a monarchiához és Magyarországhoz húzó ragaszkodást... Igaz, hogy akkor már két éven át nem volt miniszterelnök, de, mondja, „megbíztam a bécsi és budapesti vezető személyiségekben. Meg kell azonban mondanom, meglep, hogy milyen kevés figyelmet fordítottak a horvátországi és boszniai ügyekre, milyen felületesen ítélték meg a dolgokat és milyen felelőtlen könnyedséggel vettek mindent tudomásul“. A beszélgetés folyamából kiderül, hogy ez a szemrehányás Buriánt és Wekerlét is illette. Hogy a keserű tapasztalatok azon melegében nem változtathatták meg magatartását, az természetes, s így érthető, hogy Szarajevót nem akarta elhagyni, amíg „hazafias leckét“ nem adott egy memorandum beadóinak, bár erről Sarkotié le akarta beszélni. Így eshetett meg, hogy a „küldöttség“ nem hallgatta meg leckéztető szavait, kiment a teremből, — Tisza magatartásának gyűlöletes előadásait (hogy pl. lovaglóstor lett volna kezében) Sarkotié is megcáfolja, ezek ma már végkép propaganda szülötteinek tarthatók. Igen tanulságosak a két államférfiú beszélgetésének gróf Khuen-Héderváry Károlyra mint horvát bánra vonatkozó szavai, melyek szerint Khuen-Héderváry tudatában volt a veszélynek és nem szívesen folytatta a horvátokat Magyarországtól elidegenítő politikát. Ezekben a dolgokban több emlékirat és az akták pontos ismerete híján, úgy látszik, még távol vagyunk a történeti igazságtól.

A század két első évtizedében bizonyára sok nehézséget megoldhattunk volna, ha az egymást követő kormányok tökéletesebb tájékozottsággal rendelkeztek volna a monarchia, a nemzetiségek viszonyai és ez utóbbiak külföldi kapcsolatait illetőleg. Tisza István román tárgyalásainak csődje is ezt bizonyítja; ezekre a tárgyalásokra több oly elem is befolyt, melyek ellenségei

¹ Tisza István utolsó útja. Szeged 1941, 144 l.

voltak a kiegyezésnek. íme egy hazai német politikusnak, a magyar parlament volt tagjának szavai, melyek nemrég megjelent emlékirataiban olvashatók:¹ a Tisza és a magyarországi román nemzetiségi párt közt folyó tárgyalásokon „Tisza engedményei annyira értéktelenek, nyilatkozatai annyira kétértelműek voltak, hogy a képviselők minden erkölcsi hitelüket elvesztették volna népüknél, ha ily üres ígéretekkel megelégedtek volna. Kívánságukra én vállaltam, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökösöt megnyerjem a tárgyalások megszakításának. Egy Bardolff ezredeshez írt, de a trónörökös elé terjesztendő levélben előadtam az okokat, melyek miatt audienciát kérek, hogy szóbelileg terjesszem elő a Tiszával folytatott román tárgyalások megszakításának szükségességét. Már a levél is sikerrel járt és meggyőzőleg hatott a trónörökösre, ő maga szabta meg a hét pontot, melyet ha Tisza nem fogad el, kielégítő ok lesz a Tisza részéről úgyis csak félrevezetés céljából folytatott tárgyalások megszakítására, s amellet (a főherceg) oly mértékét mutatta az igazságérzetnek és politikai belátásnak, hogy az 1914. január 27-i, egyórásnál hosszabb audiencián meg kellett csodálnom államférfíui képességeit. Bizalmának már előbb, is külön jelét adta azzal, hogy trónralépése alkalmára kiáltványt íratott velem, ennek a szövege kell hogy meglegyen a trónörökös hátrahagyott iratai között.“ Egy ilyen kiáltványszöveg napvilágra is került azóta; tudjuk, minő tartalommal.

Steinacker öreg korában a trianoni magyar állam bécsi követségének dolgozott mint újságok referense, egész haláláig. Vájjon ezt a tényt „nagy-lelkűségünk“ bizonyítékának tartjuk-e?

SZEKFÜ GYULA